

ROADTRIP
NAAR
AUSCHWITZ

Leesexemplaar

Dit boek is gerealiseerd met de steun van het Fonds Pascal Decroos en het Vlaams Audiovisueel Fonds van de Vlaamse Overheid.

FONDS PASCAL DECROOS
VOOR BIJZONDERE JOURNALISTIEK
fondspascaldecroos.org

© 2024, Evelien Rutten en Pelckmans Uitgevers nv
pelckmans.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Omslagontwerp: Pelckmans Uitgevers
Omslagillustratie: Gerda Dendooven
Vormgeving: www.intertext.be
Foto auteur: Bas Bogaerts

D/2024/0055/391
ISBN 978 94 6310 929 1
NUR 686, 740
THEMA NHTZ1, FXN

Ook verkrijgbaar als:
E-book: ISBN 978 94 6383 523 7

pelckmans.be

 facebook.com/pelckmans.be

 twitter.com/Pelckmans_be

 instagram.com/pelckmans.be

ROADTRIP
NAAR

Evelien Rutten

AUSCHWITZ

Zijn we niks vergeten?

P E L C K M A N S

Inhoud

Proloog 7

Deel I

- 1** Zijn we weg? 13
- 2** Ondergronds 27
- 3** Ontheemd 35
- 4** De Poolse bakker 53
- 5** 1320 dagen 73
- 6** Alles staat in brand 83
- 7** Auschwitz I 95
- 8** Auschwitz II 109
- 9** Opnieuw ondergronds 119
- 10** Canada 133
- 11** Een relatief normaal leven 145
- 12** Honger 153
- 13** Holocaustgenen 163
- 14** Saliethee in de Franse Ardennen 169

Deel II

- 1** Baby Marysia 181
- 2** Dat is geen huis voor een priester 191
- 3** Bolesci. Pijn 201

Epiloog 217

Dankwoord 219

Bronnen 223

Voor Marjanna Monika

*When a part of you remains in the memory of a loved one,
These are times to cherish and things to live for*

— 'A Part Of Us All', Dez Mona

Proloog

‘Ge moet eens gaan zitten.’

De meest hatelijke zin uit de Nederlandse taal. Op 12 november 2002, rond acht uur ’s avonds, krijg ik hem te horen aan de telefoon.

‘Ge moet eens gaan zitten.’

‘Nee, ik ga niet zitten. Zeg het maar gewoon.’

Ik hoor aan de stem van mijn oudste broer Peter dat er iets heel ergs is gebeurd. Iemand is dood. In mijn lichaam worden massaal veel ongebruikelijke chemische stoffen aangemaakt en ik kom in hyperfocus. Nog nooit was ik zo helder. Alleen ik besta. Ik, en de stem aan de andere kant van de lijn. Een stem die ik al negenentwintig jaar ken, maar nog nooit zo breekbaar heb gehoord.

‘Er is deze middag een ongeluk gebeurd. Ik bel vanuit het ziekenhuis.’

Mijn oudste broer woont sinds 2001 in Edinburgh met zijn vrouw Olga en hun zoontje Maxim, mijn petekind van drie jaar. Mijn ouders en jongste broer Jan zijn er enkele dagen op visite. Die middag willen ze Loch Ness bezoeken. De weg daarnaartoe is verraderlijk bochtig, met stenen muurtjes aan weerszijden. En dan is er een scheur in het universum, een noodlottig moment dat onze tijdlijn in een voor en een na verdeelt.

‘Pas op!’ roept mijn moeder, die achteraan in het midden van de wagen zit. Ze werpt zich instinctief op Maxim, links van haar in het kinderzitje. Driepuntsgordels zijn nog niet verplicht. Ze heeft een veiligheidsgordel aan die enkel om haar schoot vastzit. De wagen rijdt nog geen vijftig kilometer per uur. Tergend traag als je met die snel-

heid achter iemand aan moet rijden. Maar als je in één seconde van vijftig kilometer per uur naar nul gaat, veroorzaakt dat een immense klap.

‘Ik heb mijn knie verwond. Olga heeft een gekneusde borstspier. Maxim zijn schouder is gebroken. Papa heeft een gebroken borstbeen.’

Stilte. Hij krijgt het niet gezegd.

(Wie is er dood? Jan?)

‘Lien? Jan hier.’

(Jan is niet dood. Wie dan wel?)

‘Mama heeft het niet overleefd.’

Als kind fantaseerde ik over dramatische ongelukken. Mijn gezin zou omkomen in een vliegtuigcrash en ik zou alleen achterblijven. Mijn gezin zou verdrinken in een zinkende boot en ik zou alleen achterblijven. Mijn gezin zou verongelukken in een ontspoorde trein en ik zou alleen achterblijven. De emoties die ik als klein meisje voelde tijdens het dagdromen, waren overweldigend. De rampen leken echt. Ik huilde dramatisch, wierp mezelf op de grond, was ontroostbaar. Het leken repetities voor later. Maar toen het werkelijk gebeurde, was er geen drama.

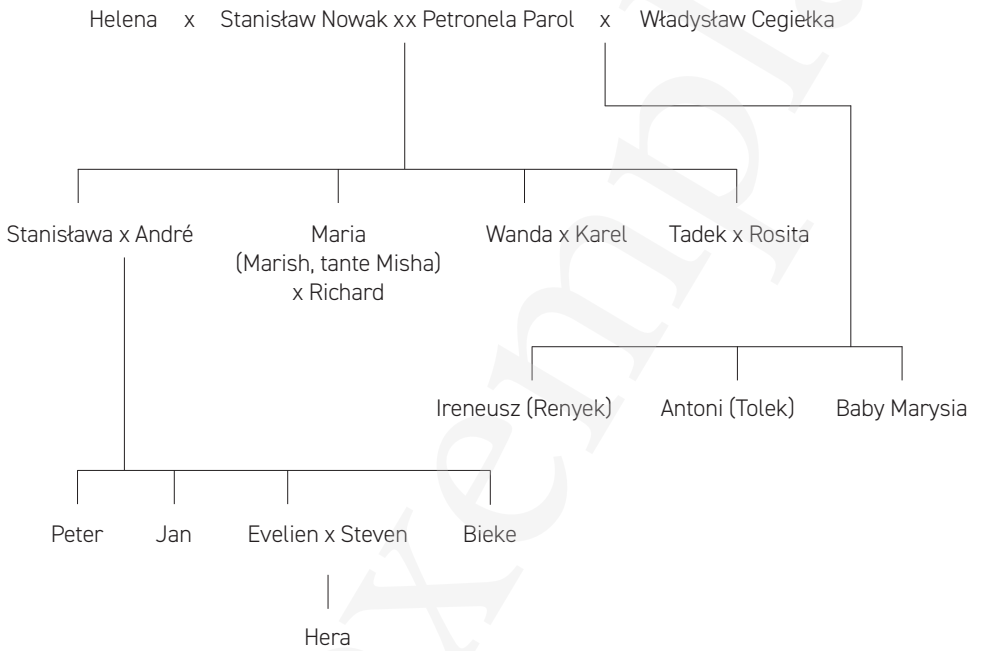
Ik leg de telefoon neer en ben weer alleen in mijn appartement in Antwerpen. De Terliststraat, in de Jodenbuurt. Zestig jaar eerder werd in deze straat een brutale razzia gehouden. Ik denk aan de laatste keer dat ik mijn moeder heb gezien. Enkele dagen eerder bracht ik haar, mijn vader en Jan naar Zaventem. Ik parkeerde in de kiss-and-ride-zone. Ze stapten uit en wandelden met hun rolkoffers naar de ingang van de luchthaven. Voor ik vertrok, keek ik achterom. Heel bewust keek ik toe hoe mijn jongste broer, mijn vader en ten slotte mijn moeder door de glazen schuifdeuren naar binnen wandelden. Als iemand op vakantie gaat, zeker met het vliegtuig, moet je extra goed kijken. Je weet nooit wat er kan gebeuren. Toen ik mijn moeder voor het laatst zag, dacht ik dus: misschien is dit de laatste keer dat ik haar zie. Kijk nog eens goed.

Op 1 september 1941, in een kleine boerderij op het Poolse platteland, wordt mijn grootmoeder brutaal naar buiten gesleurd door de Gestapo. Haar man is net doodgeschoten. Drie jonge kinderen kijken toe hoe hun moeder door een deur verdwijnt en wordt meegenomen. Pas zeventien jaar later zal een van hen haar terugzien. Het leven zoals deze kinderen het kenden, is voorgoed voorbij. Hun ouders zijn ze kwijt.

Ik stap naar het fornuis en zet het vuur uit onder de pruttelende bolognesesaus met lamsgehakt. Ik zet de televisie uit, waar Kim Clijsters wordt geïnterviewd. Ik ga eindelijk zitten en denk aan mijn moeder. Was alles goed tussen ons? Was alles wat gezegd moest worden gezegd? Ik denk even na. Ja. Alles is gezegd. Het is goed, ze mag vertrekken.

Stanisława Nowak, mijn moeder, is vijfenvijftig als ze sterft. Haar vier kinderen zijn op dat moment allemaal volwassen en zoeken hun weg in de wereld. Met ons zal het wel goedkomen. Maar eerst moet ik mijn jongere zus Bieke bellen en haar vertellen dat het leven zoals wij het kenden voorgoed voorbij is. Onze moeder zijn we kwijt.

Deel I

Leesexemplaar

HOOFDSTUK 1

Zijn we weg?

We hebben vroeger eigenlijk veel te weinig vragen gesteld.

MARISH NOWAK

Maandag 10 juli 2023, 9 uur

Genk

Mijn dochter Hera en ik zijn een uur geleden vertrokken vanuit Hemiksem. De achterbank is mooi opgeruimd, in de middenconsole staan twee flesjes water met een pakje Cent Wafers ernaast. Ik rij de Lindebosstraat in, een doodlopende straat in een van de groenste wijken van Genk.

Bijna zeventig jaar eerder is deze straat nauwelijks meer dan een karrenspoor tussen de dennenbossen en velden met graan. Op deze idyllische plek laat mijn grootvader, Stanisław Nowak, zijn oog vallen. Samen met mijn grootmoeder, Petronela Parol, slentert hij door het graan en knikt. 'Hier is het goed.' Net voor de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was hij al eens getrouwd, maar zijn vrouw Helena stierf in 1940 aan tuberculose. Voor mijn grootmoeder is dit ook haar tweede huwelijk, nadat ze weduwe werd in 1941.

Op deze rustige plek bouwen ze samen, als eerste bewoners van de straat, hun huis. Een bescheiden huis in oranje baksteen. Hier beginnen ze aan hun tweede leven, met een nieuw gezin. Voorzienig als ze zijn, kopen ze ook de bouwgronden ernaast, voor hun kinderen.

In deze straat groei ik op, naast het gezin van tante Misha, nonkel Tadek en mijn grootouders. Om de hoek woont tante Wanda.

BOVEN Mijn grootvader met zijn eerste vrouw Helena.

ONDER Ik had een heerlijke kindertijd.

Hier houdt mijn grootvader mij voorzichtig vast.

Eén grote, Poolse familie. We lopen bij elkaar binnen via de achterdeur en delen een tuin, waar alle neven en nichten samen op de schommel zitten met een grote stengel rabarber in de ene hand en een potje suiker in de andere. De zomers lijken eindeloos lang te duren, net zoals de winters, waarin we elkaar met een slee naar het wijkschooltje trekken. Vandaag is deze wijk een groen paradijs voor advocaten, CEO's en chirurgen die een exclusieve, afgelegen plek zoeken om een mastodontische villa neer te planten. Mijn grootouders zijn al jaren dood en hun huisje maakte inmiddels plaats voor een moderne nieuwbouw, maar de huizen van mijn ouders en tantes staan er nog wel.

Van ver zie ik ze staan. Tante Misha en tante Wanda dragen allebei een zomerse, beige broek en een wit T-shirt. Ze zouden een tweeling kunnen zijn. Tante Misha, of Marish, is vierenzeventig, tante Wanda tweeenzeventig. Naast mij op de passagierszetel zit mijn dochter Hera, een tiener van dertien. Ik ben negenenveertig. Drie generaties dus, die samen op roadtrip vertrekken. Niet naar de bergen, het strand of een grote stad, maar naar een klein dorp in Polen. Een dorp met een wereldberoemde naam.

Zes maanden eerder stuurde ik mijn tantes via WhatsApp een berichtje: 'Ik zou deze zomer graag met Hera naar Polen gaan. Het is tijd dat ze Auschwitz te zien krijgt. Nu dacht ik: zou het niet leuk zijn als tante Misha en tante Wanda meegaan? Ik ga zelf met de auto rijden. Fijne hotelletjes, lekker eten, een paar steden bezoeken ... En Auschwitz natuurlijk. Wat zeggen jullie? Is dat iets?'

Mijn tantes hoeven geen twee keer na te denken. Ook al zijn ze in België geboren, Polen blijft voor hen het moederland, het land waarvan ze de tradities zo goed kennen en de taal nog spreken. Nu ze ouder worden, is het voor hen echter niet meer zo vanzelfsprekend om op vakantie te gaan, laat staan dat ze zelf duizenden kilometers moeten rijden met de wagen.

Ik had de vraag natuurlijk ook heel graag gesteld aan mijn moeder, de grootmoeder die Hera nooit heeft gekend. Eigenlijk kent ze mijn

twee tantes, de zussen van mijn moeder, ook maar vaag. Ik woon met mijn gezin in Hemiksem, negentig kilometer verderop. Hera groeit dus op in een andere provincie, ver weg van haar roots. Die liggen voor een deel in Limburg, maar dus ook in Polen, een land waar ze weinig over weet. Misschien brengt deze reis daar verandering in. Door tijd door te brengen met mijn tantes krijgt ze hopelijk ook een idee van wie mijn moeder was.

Mijn tantes hebben hetzelfde Limburgse accent, dezelfde gelaats-trekken en hetzelfde gevoel voor humor als mijn moeder had. Tante Misha is al enkele jaren weduwe en woont alleen. Ze heeft een aanstekelijke lach en net zoals ik is ze dol op koken: 'Ik gebruik bij alles ajuin. In de soep, als ik vlees bak, bij stoofpotjes. Ajuin geeft aan alles een lekkere smaak.' Tante Wanda is stiller, ze houdt van haar grote Engelse tuin en haar huis lijkt uit een catalogus van Laura Ashley te komen. Zij en tante Misha spelen bijna dagelijks Scrabble en zijn naast zussen ook beste vriendinnen. Door samen met hen op reis te gaan naar Oost-Europa wil ik Hera onderdompelen in wat hopelijk de geschiedenisles van haar leven wordt.

Tante Misha, mijn moeder en tante Wanda.

Tante Misha en tante Wanda hebben een klassiek, voorspelbaar lunchpakket gemaakt: zachte sandwiches met jonge kaas, verpakt in aluminiumfolie. Zelf bracht ik flesjes water, bananen, cashewnoten, kaasblokjes en blokjes salami mee voor onderweg. Terwijl we de koffers inladen, kuch ik even. ‘Wacht, nog niet instappen. Jullie krijgen eerst een microfoontje.’ Ik had op voorhand wel laten vallen dat ik een podcast wilde maken van deze roadtrip, maar dan zonder precies te vertellen wat dat inhield. Ik ben al vijftientig jaar journalist en schreef al die tijd de verhalen van andere mensen. Voor het eerst zal ik nu mijn eigen verhaal vertellen. Niet louter met behulp van een laptop, maar ook met geluidsopnames. ‘Speld je dit microfoontje op je kraag? Hier is ook een zender, die kun je aan je riem bevestigen.’ Mijn tantes vinden het amusant dat er aan hun voeten een groot opnametoestel staat en ik met een koptelefoon aan het stuur zit. Alles wat ze de komende week vertellen, wordt digitaal vastgelegd. Het voelt alsof we in een Hollywoodfilm zijn beland. Zodra alle kabeltjes goed zitten, zijn we klaar om te vertrekken. ‘Dag Genk! Tot over een week!’ kirren de tantes uitgelaten, terwijl Hera met mijn oortjes naar Lana Del Rey luistert.

Mijn grootvader in de Lindebosstraat. Jaren zestig.

Mijn grootouders stonden altijd klaar voor de kleinkinderen.

Op dat moment hebben we nog geen idee waar dit avontuur ons uiteindelijk zal brengen.

Lang voordat een bulldozer het gezellige huisje van mijn grootouders met de grond gelijkmaakt, ren ik met een stuk boordelastiek uit de naaikoffer van mijn moeder naar *babcia* en *dziadzia* – oma en opa in het Pools. Het is september 1981 en ik ben acht jaar oud. In de keuken plaats ik twee houten stoelen anderhalve meter uit elkaar. Daarop moeten *babcia* en *dziadzia* gaan zitten, met hun gezichten naar elkaar toe. Rond hun benen span ik het boordelastiek, dat in een strakke lus is samengebonden. Ze ondergaan zwijgzaam mijn instructies. Tussen hen in spring ik zingend over het elastiek, een spelletje dat ik op school heb geleerd. Ik kijk niet naar hen, zij kijken naar mij. Mijn *babcia* met halfang grijs krulhaar, beige nylonkousen, een bloemetjesschort, gele vingers van het roken. Mijn *dziadzia* met een zwarte, gehoornde bril en netjes achterovergekamd grijs haar, een losse bruine broek, wit overhemd en trui met V-hals. Ze hebben zoveel geduld. Er is altijd

tijd. Ik spreek Nederlands, zij antwoorden in zinnen die meanderen tussen Duits, Pools en een beetje Nederlands. Ik versta hen perfect. Een kleinkind dat ziek is, krijgt een bord zelfgemaakte kippenbouillon of groentesoep. Vandaag spreken we nog altijd over ‘babciasoep’ als die klaargemaakt is met ui, wortel, selder, prei, stukjes aardappel en maggikruid. Als je er echt belabberd aan toe bent, maakt babcia spaghetti met gekaramelliseerde boter en bruine suiker. Daarna kun je een marathon lopen.

In de zomer draagt mijn grootmoeder jurken met korte mouwen. Terwijl ze aardappelen schilt met haar verroest molenmesje, of op haar gemak een sigaret rookt in een van de plastic tuinstoelen met oranje kussens, staar ik onbevangen naar de tatoeage op haar rimpelige linkerarm: 64544. Vage, uitgelopen cijfers in blauwe inkt. Het duurt lang voor ik beseft dat niet alle grootmoeders een nummer hebben. Langzaam sijpelen enkele verhalen mijn bewustzijn binnen, maar toch blijft het oorlogsverleden van mijn grootouders gedurende mijn jonge jaren een fait divers.

Een auto rijdt op wielen.

In de zomer eten we koude schotel.

Mijn grootouders zaten in concentratiekampen.

Ik denk er als kind vrijwel nooit over na, in tegenstelling tot mijn vader, de eerste Belgische schoonzoon van mijn grootouders. André Rutten is negenenzeventig jaar, al lang op pensioen, maar een actieve senior, zoals dat heet. Mijn ouders hebben elkaar zestig jaar geleden ontmoet op 16 februari 1964. Hij was negentien, zij zeventien. Ze zijn samengebleven tot aan haar dood.

In de zomer van 2023 beslis ik om mijn vader te interviewen. Hij was goed bevriend met zijn schoonvader en ik hoop hem een paar vergeten anekdotes te ontfutselen. We zetten ons op het terras, dat hij samen met mijn grootvader heeft aangelegd, met uitzicht op de tuin. Tot enkele jaren geleden had mijn vader daar een moestuin. Nu is het een eenvoudig grasveld. Hij is te oud geworden om een grote tuin te onderhouden. Ik beseft tijdens mijn research dat mijn vader een beetje

journalist was avant la lettre. Hij is als jonge man in een Poolse familie beland en is de enige die actief vragen heeft gesteld.

‘Ik ging regelmatig bij dziadzia zitten, die had het graag als we konden praten. Ook als we in de tuin bezig waren. Hij had een mooie tuin en dan wisselden we informatie uit. Hij kwam bij mij kijken of de erwten al uitkwamen en ik bij hem.’

‘Hoe was je band met hem? Was dat vriendschap?’

‘Dat was een heel vriendschappelijke band. Ik kon goed opschieten met hem. Hij was een man die van niets iets kon maken. Ik herinner me dat hij hier een konijnenhok en een kippenhok had gemaakt, gewoon toen wij op vakantie waren. Heel spontaan, zonder dat ik het hem ooit had gevraagd. En dan was hij zo blij. Ik reageerde heel verwonderd, zo van “Amai, amai ...” en dan kon hij daar zo hard mee lachen: “Dat heb ik toch weer fijn gedaan.”’

‘Was hij iemand die altijd andere mensen wou helpen?’

‘Absoluut. Maar hij was ook iemand die het vertrouwen in de mensen wat was verloren.’

Mijn vader, moeder, grootmoeder, grootvader, tante Wanda, nonkel Tadek en tante Misha.

‘Stelde jij dan vragen of vertelde hij spontaan over zijn verleden?’

‘Nee, ik stelde vragen. Bijvoorbeeld hoe het was toen hij soldaat was in Polen en de Duitsers binnenvielen in 1939. Hij vertelde me dat ze in een wei lagen, achter een houten staketsel dat ze zelf hadden gebouwd om de Duitsers tegen te houden. Maar die Duitsers kwamen aan met tanks, daar was geen kruid tegen gewassen. Dat zagen ze dadelijk: dat was een verloren zaak. Daarna is hij in het ondergronds verzet gegaan.’

Het gevolg van die vriendschap is dat mijn vader een tikkeltje geobsedeerd raakt door de twee wereldoorlogen. Hij had zelf ook een grootvader die in het verzet zat en helaas in concentratiekamp Mauthausen is omgekomen. Op vakantiefoto's uit de jaren zeventig sta ik in de helft van de gevallen voor een veld van uniforme, witte grafzerken. Tijdens de zomervakanties maken we met het hele gezin lange autoritten in een oververhitte Renault R4, om élk oorlogskerkhof en élk oorlogsmuseum in België te bezoeken. Ik heb er een bloedhekel aan. Ik wil naar De Efteling. Thuis ligt het salontafeltje vol opengeslagen boeken over Hitler en de nazi's. Maurice De Wilde teistert avonden lang het beeldscherm met zijn saaie documentaires over de collaboratie. Tot enkele jaren geleden had ik om die reden zo'n afkeer van historische oorlogsboeken, -documentaires en -museums dat mijn kennis hierover helaas ook vrij beperkt was. Ik kende een paar cruciale data, namen van nazikopstukken en concentratiekampen. Maar de details? De echte horror? Ik had geen flauw idee.

Je kunt echter niet vluchten voor de verhalen die in je DNA zijn gegrift. De omgeving waarin ik opgroeide, heeft een onmiskenbare invloed gehad op wie ik vandaag ben. Als mijn moeder sterft in 2002, heb ik het gevoel dat mij een groot stuk geschiedenis wordt ontnomen. Plots wil ik wel weten wat mijn grootouders hebben meegeemaakt. In de winter van 2004 rijd ik naar Auschwitz, alleen. Ik wil eindelijk de plek zien waar ik al veel over heb gehoord, maar nog nooit ben geweest. Hier is mijn grootmoeder op 5 oktober 1943 uit de trein gestapt. Hier heeft nazidokter Josef Mengele haar lichaam gemonsterd en haar vervolgens niet naar de gaskamers gestuurd. Daar, op die

plek, is beslist over het leven van mijn grootmoeder, mijn moeder en dat van mij. Generaties zullen leven door die beslissing. Even voel ik mezelf terugreizen in de tijd. Alsof ik naast mijn grootmoeder sta, midden in de chaos en de ellende. Ik maak een belofte aan mijn moeder en mijn grootmoeder. Als ik ooit een dochter krijg, kom ik terug zodra ze oud genoeg is om het te begrijpen. In 2010 wordt Hera geboren en kan het aftellen beginnen. Ik heb dertien jaar gewacht.

Mijn grootouders zijn tot het uiterste moeten gaan van wat een mens aankan. Ze hebben de negen cirkels van de hel overleefd. Daardoor groeien hun kinderen en kleinkinderen op zonder gevaar, in een groene omgeving waar je tijdens de zomer bosbessen plukt en in de herfst paddenstoelen zoekt. Er is muziek, er wordt gedanst op Poolse *boempapa*. We lachen ons kapot met nonkel Richard die laat op de avond met theelichtjes een landingsbaan maakt in de tuin, om marsmannetjes te lokken. Mijn moeder raapt een slinger op en knutselt er een dia-deem van. Maar tijdens elk feestje met Poolse worst, zuurkool en wodka, pulseren net onder het oppervlak nog altijd het lijden en de

LINKS Ik, mijn broer Jan, mijn zus Bieke en mijn vader voor een oorlogsmonument.

RECHTS Mijn moeder, ik, Jan en Peter op een oorlogskerkhof.